

A Kálvinista apologetika vitái Isten létezéséről

Filozófiai válaszok – András Ferenc, 2020. május

András Ferenc

2020. május

Előhang

Az alábbiakban megfogalmazott gondolatok nem újak, részben, olykor elejtett megjegyzések formájában, a viták ateista oldali résztvevői is megfogalmazták azokat. De talán érdekes az újbóli áttekintésük az én felfogásomban.

Nagy Gergely (A továbbiakban N.G.) teológus központi állítása, amit vitáival igazolni igyekeznek, hogy a keresztény isten-hit, miszerint létezik az az isten, aki a Bibliában megnyilatkozik, észérvekkel alátámasztható, megindokolható – ha nem is bizonyítható szigorúan. Optimista felfogása mögött két hallgatóságos előfeltevés rejtőzik: (i) az Isten létére vagy a világ keletkezésére vonatkozó kérdésekre van ésszerű válasz; (ii) az Isten létére vagy a világ keletkezésére vonatkozó kérdésekre emberi ésszel adható (ésszerű) válasz. Többen, így pl. Kant követői ebben kételkednének.

Egy vallásos hívő számára nagy érzelmi megrázkódtatást jelentene vallásos hite elvesztése, ami társadalmi kapcsolataiban is törést okozna. Épp ezért jómagam általában tartózkodni szoktam az ún. „hitvitáktól”. Jelen szöveges forma azonban úgy vélem más eset, hiszen senki nincsen arra kényszerítve, hogy elolvassa ezt a bejegyzést, ez csak egy képzeletbeli párbeszéd. Az alábbiakban azt szeretném megmutatni, hogy Nagy Gergely álláspontja a monoteista világvallások Isten létének racionális érveken alapuló alátámasztására – téves.

Miről beszélünk?

A filozófus dolga a fogalmi világosság, nem pedig a homályos beszéd, amely félrevezető, több-értelmű fogalmakkal operál. A filozófus dolga nem az, hogy elkábítsa, lenyűgözze hallgatóságát, hanem hogy megértesse a korábban érthetlent. Vajon a mi mostani kérdésünk, amit igazolni vagy cáfolni kívánunk,

hogy létezik-e Isten, kellően világos kérdés, olyan, amelyről lehet értelmes vitát folytatni?

Egyáltalán nem. Csak két szó nem világos benne, a 'létezik' és az 'Isten' – más szavakat nem is tartalmaz a kérdés. Egy olyan vita, amelyik nem tisztázza kellő pontossággal a központi kérdés jelentését, esetünkben a mondat két szavának a jelentését (fogalmát), lehet irodalmilag érdekes, pedagógiaileg hasznos, keresztény hittérítés szempontjából kívánatos, vagy egyszerűen lehet intellektuálisan szórakoztató, de filozófiailag sajnos sekélyes. A két szó közül az 'Isten' szó fogalma az egyszerűbb, annak ellenére, hogy jóval erősebb az érzelmi konnotációja mint a létezés fogalmának.

Az 'Isten' szó ugyanis alapvetően kétértelmű, két egymással kapcsolatban lévő, de mégis eltérő fogalmat jelent, és számos esetben a gondolatmenet csúszkál a szavak e két jelentése között.

Az egyik értelemben:

(i) $isten_v$:= valamelyik monoteista vallás isten fogalma (vagyis nem tulajdonnév, hanem predikátum, ezért írom kis betűvel), ahol a predikátum terjedelmébe tartozó létező az, aki hitük szerint szent könyvekben megnyilatkozik.

Azt, hogy valóban a szent könyvekben nyilatkozik meg, azt éppen e szent könyvekben lévő szövegek támasztják alá. Ez kicsit körbeforgó érvelés, de ezen most nagyvonalúan fölülemelkedünk. Hogy az Ószövetség istene azonos az Újszövetség istenével, ezt a keresztény teológusok túlnyomó többsége elfogadja, bár én találok ellentétes véleménnyel is, most ezt se vitassuk. Hogy a Biblia istene azonos-e a Korán istenével, amelyben pl. Lessing a "Bölcs Náthán" c. darabja alapján feltehetően hitt, érdekes kérdés ugyan, feltéve, hogy ez az azonosság kérdés eldönthető, ill., hogy milyen módon dönthető el, de ez most mellékszál, és nem játszik szerepet a továbbiakban. A fortiori jelöljük az egyszerűség kedvéért ' $isten_v$ ' karaktersorozattal a monoteista vallások egyetlen istenét, had örüljön Lessing. (Itt tehát ' $isten_v$ ' tulajdonnév.)

A másik értelemben:

(ii) $isten_f$:= a filozófiai argumentumok által használt isten fogalom (itt sem tulajdonnév, hanem predikátum, erre utal a kis kezdőbetű) E másik isten fogalom a filozófiai-isten, amelynek létét nem szent szövegek, nem vallási tekintélyek, hanem racionális érvek alapozzák meg. Nem nyilvánvaló, hogy az összes, Isten létét igazoló, filozófiai argumentum egyetlen entitásra utal, hiba is lenne ezt előfeltételezni. Amennyiben mégis teljesül az unicitás a fogalommal kapcsolatban, akkor jelölje ' $isten_f$ ' a filozófiai argumentumok által igazolni kívánt egyetlen istent. (Itt az ' $isten_f$ ' tulajdonnév.)

Nagy Gergely az általam meghallgatott előadásokon több évrre hivatkozik Isten létevel kapcsolatban. Ezek közül az alábbi hárommal foglalkozom:

Leibniz kérdése

(i) Leibniz gondolatmenete: a világ, mint egész, kontingens létező, így léte magyarázatra szorul. A kérdésre, hogy "miért van egyáltalán létező és nem sokkal inkább semmi"(Heidegger), Isten létének feltételezése a legjobb válasz.

Van itt egy probléma. Leibniz szerint a világ létezése nem szükségszerű viszont Isten szükségszerűen létezik. Megmutatom, hogy ez ellentmondásos gondolat.

Minden megkezdett új csillag oszlop új premisszát (feltevést) jelent (Quine jelölése).

- * (1) A világ létezése nem szükségszerű. (feltevés)
- ** (2) Isten létezése szükségszerű létezés. (feltevés)
- ** (3) Feltehető, hogy ha Isten léte szükségszerű, és minden cselekedete is szükségszerű, akkor minden teremtménye is szükségszerűen keletkezett. Ezt a sejtést nem használom, csak megemlítem.
- *** (4) Isten teremtette a világot. (feltevés)
- **** (5) Isten minden tulajdonsága is szükségszerű, azaz ha Istenre igaz, hogy megteremtette a világot, akkor Isten szükségszerűen teremtette meg a világot, nem pedig véletlenül.

Magyarázat. A tulajdonság itt nem nyelvtani értelemben értendő, hanem logikai értelemben. Logikai műszóval 'predikátumnak' nevezik azt a kifejezést ami igaz vagy hamis módon állítható valamiről. Legyen egy tetszőleges predikátum F ami Istenről állítható. Ha $F(Isten)$ akkor szükségszerű, hogy $F(Isten)$. Jelen esetben $F =$ megteremtette a világot, tehát behelyettesítve azt kapjuk, hogy Isten szükségszerűen teremtette meg a világot, nem pedig múltó szeszélyből.

- **** (6) Isten szükségszerűen teremtette meg a világot. (4) (5)
- **** (7) Ha Isten szükségszerűen teremtette meg a világot, akkor a világ létezése szükségszerű (logika)
- **** (8) A világ létezése szükségszerű. (6) (7)
- **** (9) A világ létezése szükségszerű és a világ létezése nem szükségszerű. (1)(8)

Tehát Leibniz gondolatmenete ellentmondásos.

Menjünk tovább, tekintsük N.G. példáját. Ha szokásos reggeli sétánk közben megbotlunk egy kőben, ami korábban nem volt ott, akkor két kérdés is fölmerülhet bennünk:

1. "Hogyan került ez a kő ide? Miért van ez a kő itt?"

A "Miért van x itt?" kérdés addig értelmes, ameddig értelmezhető x helye. Ha x a világ egésze, akkor nem értelmezhető x helye, ergo a kérdés értelmetlen.

2. "Miért létezik ez a kő?"

A második kérdésre a helyes válasz az, ahogyan keletkezett, kialakult a kő. A létezés ezért illeti meg az 'ez a kő' logikai tulajdonnevet, mert ez az x kő valahogy kialakult, létrejött más létező dolgokból, és ott van ahol van. Ésszerű föltevés, hogy x nem a semmiből jött létre, hanem y dologból. Ha x a világ egésze, akkor ebben az esetben is zavarba jövünk. Lehet, hogy a világ a semmiből jött létre?

Ha x a világ egésze, amin kívül nincsen semmi, akkor nem találunk a világon olyan $x \succ \langle y$ dolgot, amiből x létre jöhetett volna. Ha mégis létezik y a világon kívül, akkor y merőben más természetű létező, mint a világ dolgai, hiszen kívül van a tér-időn, kívül az összes fizikai tárgy és esemény világán. Nevezzük az ilyen létezőt 'transzcendens létező'-nek. Da vajon értelmes-e a transzcendens létezők feltételezése? Elmondom a kérdést másképp, informális nyelven.

Legyen a világ fogalma ' $v(x)$ ' egyargumentumú predikátum. Az hogy a világon léteznek dolgok ez alapján így fejezhető ki: van olyan x , hogy $v(x)$. Ha van a világnak magyarázata, akkor a világ létezése következik egy Ψ magyarázatból. Tehát létezik olyan Ψ proposíció, hogy ha Ψ akkor, van olyan x , hogy $v(x)$. (Meglehet a kondicionális helyett levezethetőségről vagy logikai következményről kéne beszéljünk, ezt a kérdést nyitva hagyom.) Leibniz szerint, amennyiben Ψ proposíció létezik, akkor Ψ kijelentés hivatkozik egy olyan y létező létre, amelyik nem része a világnak, tehát nem igaz, hogy $v(y)$, azaz y transzcendens létező. Ugyanakkor feltételezésünk szerint y hat a világra, létrehozza annak elemeit. Csakhogy y téren és időn kívül van, nem partikuláris fizikai létező. De ha y nem partikuláris fizikai létező, akkor érthetetlen, hogy miképpen hozhat létre partikuláris fizikai létezőket? Úgy tűnik, ha Leibniznek igaza van, akkor a kérdésére adott legjobb válasz egy abszurd létező feltételezését kívánja meg. Ebből azonban a reductio ad absurdum érvelés alapján az következik, hogy a Ψ proposíció nem létezik. Ha Ψ proposíció nem létezik, akkor semmiből sem vezethető le a világban való létezés, azaz Leibniz kérdésére nincsen válasz, Leibniz híres kérdése megválaszolhatatlan. A legjobb válasz talán

Bertrand Russellé: a világ van és kész. Spongyát rá. A Fortiori fogadjuk el, hogy Leibniz érve jó.

Kalám kozmológiai istenérve

(ii) Kalám kozmológiai istenérve, amely az én értelmezésemben így fest:

Minden megkezdett új csillag oszlop új premisszát (feltevést) jelent (Quine jelölése).

- * (1) Bárminek egy t időpontban való keletkezése megmagyarázható vagy a saját (józan ész) természetéből fakadó szükségszerűséggel, vagy külső magyarázattal vagy okkal.
- ** (2) Amennyiben az univerzum keletkezésének van magyarázata (beleértve a tér- (józan ész) időt is), és annak léte nem igényel további magyarázatot, az csak az univerzumon kívüli, szükségszerűen létező, nem keletkezett, hanem tér-időn kívüli valami lehet.
- ** (3) Az univerzumon kívüli, szükségszerűen létező, tér-időn kívüli valami nem (definíció) más, mint $Isten_f$; ahol $\forall x(isten_f(x) \leftrightarrow x = Isten_f)$
- *** (4) Az univerzum keletkezett egy t időpontban. (feltevés)
- *** (5) Az univerzum keletkezésének van magyarázata. (1)(4)
- *** (6) Az univerzum keletkezése magyarázata $Isten_f$. (2)(3)(5)
- *** (7) Van olyan x , hogy $isten_f(x)$. (6)
- (8) Ha (1),(2),(3),(4) akkor van $Isten_f$.

A következtetés érvényesnek tűnik, így a konklúziót vitatni csak valamelyik premissza vitatásával lehet. Definíciókról vitatkozni tévedés lenne, (4) jelenleg elfogadott többségi álláspont, így vitatni csak (1)-et vagy (2)-t lehet. Az elsővel az a probléma, hogy az 'ok' fogalmának a használata problematikus az univerzum keletkezésére kiterjesztve. Ugyanis az oksági reláció események között értelmezett, események viszont nincsenek a világon kívül, így tér-időn kívüli ok nem elképzelhető. Semmit sem tudunk az univerzum kezdeti állapotáról, így a kezdeti okokról sem. Beszélhetünk azonban külső magyarázatról is. A külső magyarázat nem szükségképpen oksági, de felfoghatatlan egy ilyen külső magyarázat természete. Mire hivatkozik, miféle individuális létezőre vagy univerzáléra, miféle természettörvényekre, amelyeknek önmaga létét is magyarázniuk kéne? (2)-vel az a nehézség, hogy transzcendens létezők föltételezése, melyek valamilyen módon mégis hatnak a világra, önellentmondásnak tűnik. A hatások ugyanis a fizikai valóságban kell létre jöjjenek. A fizikai valóságban a hatások kölcsönhatások, csak elméletileg egyirányúak, a valóságban nem. Ebből az következik, hogy valamiképp a fizikai valóság is vissza kell hasson Istenre, mint a világot létrehozó ágensre. Ez miképpen lehetséges? Én egyetlen menekülési utat

látok a teizmus számára: a panteizmust.

A finomhangoltságból fakadó érv

(iii) Az ún. finomhangoltságból fakadó érv – erről is számos ismertetés, pro és kontra vélemény található a neten. Ennek az érvenek az a fő hibája, hogy előfeltételezi azt, amit bizonyítani kéne: a lehetséges univerzumok halmazában, egy olyan univerzum amelyiknek egy eldugott, piciny helyén kialakul az értelmes élet, megjelenik a jóság és a szépség: az egy különleges hely, ami magyarázatra szorul. Valójában nem különleges a mi univerzumunk, ezt csak a mi, emberek, önmagunk iránti elfogult gondolkozása láttatja ilyennek. Azt hisszük önmagunkról, hogy fontosak vagyunk. A mi univerzumunk épp olyan univerzum verzió, mint a többi lehetséges univerzum, ahol pl. még szilád tömegek sincsenek, csak sugárzások. A mi univerzumunk valószínűsége éppen akkora, mint bármelyik másiké. Mondok egy példát, hogy jobban érthető legyen. Ha lottón azt az öt számot húznák ki, hogy 1,2,3,4,5, mindenki nagyon csodálkozna. Csaknem mindenki úgy vélné csoda történt, ennek a szabályos sorozatnak kisebb a valószínűsége, mint egy szabálytalan sorozatnak. Ez azonban tévedés. Az 1,2,3,4,5 esélye éppen annyi, mint az összes többié. Ezzel együtt, most fogadjuk el ezt az érvet is jó érvenek.

(Az iménti három argumentum valamelyest hasonlít Kant kozmológiai és fizikoteológiai érvére, melyeket A tiszta ész kritikájában meggyőzően cáfolt. Kant egyébként más megfontolások alapján hitt Istenben.)

Mit vitatok?

Mindhárom érv óriási irodalommal rendelkezik. Én most fölteszem, a fortiori, hogy ezek az érvek alapjaiban jók, vagy ha nem is teljesen jók, de kijavíthatóak, pestiesen szólva "van bennük valami". Arra gondolok, hogy van valami, vagy vannak valamik, aminek létét az érvek ésszerűen feltételezik. A kérdés az, hogy ezek a feltételezett létezők hányan vannak és kicsodák? Ezeknek a valamiknek a halmaza így definiálható a filozófiai isten-fogalommal: $\{x : isten_f(x)\}$

Nagy Gergely szerint a plauzibilis asztrofizikai teóriák alapján igazolható, hogy a $\{x : isten_f(x)\}$ halmaz nem üres és egyelemű, és a halmaz eleme tudatos, akarattal bíró transzcendens (a tér-időn kívüli) és szükségszerű lény – és nem dolog. (A szükségszerű lény fogalma homályos, de ezen is emelkedjünk felül.) Szerintem azonban N.G. és a többiek érvei ezt egyáltalán nem igazolják, több általános logikai hibában szenvednek:

(a) Nem igazolják az unicitást, azaz ezt: $\exists x \forall y (isten_f(y) \leftrightarrow x = y)$ Azaz, nem tudjuk, hogy a nagy

alkotó egyedül dolgozott vagy projektigazgató volt.

(b) Legyen H_L annak a halmaznak a neve, melynek elemei azok, és mindazok a valamik, amelyek megmagyarázzák, hogy miért van inkább létező és nem sokkal inkább semmi. Legyen H_K annak a halmaznak a neve, melynek elemei azok, és mindazok a valamik, amelyek megmagyarázzák, hogy miért jött létre az univerzum. A következő megválaszolatlan kérdéseink vannak:

1. Vajon $H_L = H_K$?

2. Vajon H_L és H_K egyelemű?

3. Honnan tudjuk, hogy a mindenség alkotója túlélte a teremtést? Én nem látom, nem tapasztalom Isten jelenlétét a világban.

4. A világ alkotója miért egy személy, azaz valaki, és nem sokkal inkább egy transzcendens számítógép vagy különleges transzcendens természettörvény, amelyik fizikai hatásokat képes előidézni? Ha valaki elfogadja, hogy létezhetnek transzcendens tudatos és szükségszerű lények, akkor milyen alapon zárja ki a transzcendens természettörvények vagy transzcendens számítógépek létét? N.G. elköveti azt a hibát, hogy nem gondolja át, hogy a természettörvények bár matematikai nyelven kerülnek megfogalmazásra, attól még az ontológiai státuszuk más, mint a matematikai objektumoké. A természettörvények nem matematikai objektumok, de nem is tudatos lények, hanem univerzálék. N.G. feltehetően nem tagadja az univerzálék létét, így a természettörvények létét sem. Éppen ezért gondolnia kellett volna erre a lehetőségre. Miért kéne a világ keletkezéséhez szándékot, akaratot, azaz antropomorf fogalmakat föltételezni? (Ha a világ keletkezését teremtésnek nevezzük, akkor becsempésszük azt a fogalmat, aminek a létezését igazolni kéne.) Egy csirából is kinő a növény, pedig nincsen tudata, akarata. Miért ne lehetne a világ oka, egy transzcendens csira vagy egy szuper természettörvény? Meglehet, hogy Isten nem más, mint a keresett egyesített fizikai elmélet igazságalkotója.

Érdeemes egy rövid kitérőt tennünk az akarat fogalmával kapcsolatban. Mindenki érti, ha valaki azt mondja, meg akarok tanulni sakkozni, vagy meg akarok tanulni úszni. Ez minden esetben valami olyat jelent, hogy az illető elméjében van egy elképzelés, egy vágy, amit az illető szeretné, ha valósággá válna. Most még nem tudok úszni, de úszóleckéket veszek, sokat gyakorolok, és akkor a jövő nyáron úszni fogok a Balatonban. Ha akarok valamit, akkor most van valaminek egy állapota amivel elégedetlen vagyok, szeretném hogy változzon meg A állapotból B-be. A lényeg itten az, hogy akarni, csak időben lehet, az akarás a jövőre vonatkozik. Mindebből az következik, hogy ha vannak valamiféle transzcendens lények vagy dolgok téren és időn kívül, akkor azoknak nem lehet akarata. Tehát N.G. elképzelése egy akaratla-

gos transzcendens lényről ellenmondásos.

Most jönnek a létezés fogalmával kapcsolatos megfontolások. Hogyan értsük a létezést Istennel kapcsolatban?

Vegyük pl. Ada Kaleh szigetét. Ez a sziget egykor létezett a Dunán, majd 1972-ben megsemmisült, mert elárasztották. Nyilván a sziget egykori létének igazolása különbözik az asztalon lévő poharam létének igazolásától, mely utóbbi egy kézbe fogható, arrébb helyezhető tárgy, ami most létezik. Bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy a sziget egykor létezett, magyarok, törökök és németek lakták. Ilyen fajta múltbeli tapasztalati emlékkal nem rendelkezünk a világ keletkezésével kapcsolatban, a világ keletkezéséről csak nagyon bonyolult, számos megfigyelésen és csak kevesek számára követhető matematikai levezetésen alapuló következtetett ismereteink vannak. Mi, akik nem vagyunk kozmológusok, egyszerűen hiszünk a szaktudomány művelőinek. De bárhogy is van, a kozmológiai érvek szerint a világ keletkezésére vonatkozó magyarázat igazolása, azaz egyfajta filozófiai-isten léte asztrofizikai-logikai érveken alapul, így addig létezik, ameddig az igazolás érvényes. A józan ész azt súgja, hogy a világ oka, teremtője maga, nem lehet a világ része, különben önmagát is teremtenie kéne, ami bár nem logikai ellentmondás, de nagyon különös feltevés. Ha viszont a világon, azaz a tér-időn kívüli létezőről van szó, akkor az miképpen lehet okságilag, fizikailag hatékony a téridőn belül? De emelkedjünk ezen felül. Ekkor azonban óhatatlanul fölmerül a gondolat: a világ létrehozója (teremtője) lévén tér-időn kívüli, és szükségszerű létező, talán egy matematikai szuperegyenlet, vagy természettörvény (tér időn kívüli és örök létű univerzálé) amelyből szükségszerűen következik az univerzum létrejötte, a világ keletkezése. Az ebben való hit is nagyon különös, hiszen ekkor valami anyagtalán, nem partikuláris hoz létre partikuláris fizikai létezőt, de hát korábban is elfogadtunk nagyon különös, a józan észnek ellentmondó föltevéseket: a világ oka a világon kívül van, és mégis okságilag hatékony, így ez ellen sem lehet kifogásunk. Ezzel elérkeztünk a létezéssel kapcsolatos egyik alapkérdéshez: Egy tér-időbeli létező (pl. egy sziget) vagy egy nem tér-időbeli létező (pl. egy egyenlet megoldása, egy matematikai létező) léte, vagy egy fizikai törvényszerűség léte ugyanazt jelenti-e? Nyilván másképp kell igazolni egy matematikai tételt, mint egy fizikai teóriát, de ettől a létezés jelentheti ugyanazt a matematikai objektumok és a fizikai objektumok világában. Quine szerint a π szám épp úgy létezik, mint ahogy Ada Kaleh szigete létezett 1954-ben, csak a szigetek és a számok nagyon különböző dolgok. Meglehet Isten léte is a lét általános fogalma alá esik, csak ebben az esetben is figyelembe kell veyük a létező, azaz Isten sajátos attribútumait.

Emelkedjünk fölül mindezekre a nehézségekre. Fogadjuk el, hogy létezik (van) valami vagy valaki, aki a világ keletkezésének oka és egyben magyarázata, ezt neveztük 'filozófiai isten'-nek. Még azt is tegyük föl, hogy egyetlen ilyen létező van. A zavarba ejtő kérdés a következő: honnan tudjuk, hogy a filozófiai isten azonos valamelyik vallás istenével, és miért pont annak a vallásnak az istenével azonos, amiben mi hiszünk? Azaz tömören fogalmazva a kérdést vajon $Isten_f = Isten_v$?

Erre nincsen válasz, és ez a bökkenő. Ezért hiába igazolja a teológus a filozófiai isten létét, azzal egyáltalán nem igazolja vallása igazságát. A helyzet még ennél is rosszabb. Ha létezik a filozófusok istene, és csak egyetlen isten van, és a kettő nem azonos, akkor a vallások istene nem létezik.

A szöveg innen letölthető:

<http://ferenc.andrasek.hu/blog/pdf/kalv-apol.pdf>

<http://ferenc.andrasek.hu/blog/doc/kalv-apol.docx>

[email:ferenc@andrasek.hu](mailto:ferenc@andrasek.hu)